

Тема як компонент актуального членування простого речення: структура, семантика, засоби експлікації

Новітню синтаксичну наукову парадигму визначає переорієнтованість на з'ясування комплексу параметричних ознак, що дає змогу аргументовано пояснити механізм усієї складної синтаксичної системи та зумовлює створення чіткої класифікаційної моделі різнорангових одиниць. У цьому руслі перспективністю позначені праці, які відбивають не тільки нині пріоритетну семантико-синтаксичну кваліфікацію речень, а й спрямовані на опис їхньої комунікативної спеціалізації.

Зміщення наукових акцентів у площину актуального членування головної синтаксичної одиниці спонукало лінгвістів до виформування нових методик її аналізу, що уможливило розгляд граматичної моделі речення в безпосередньому зв'язку з особливостями реалізації ним певних комунікативних та прагматичних завдань. У такому разі реченнєві побудови аналізують з огляду на бінарну опозицію теми й реми, які стали об'єктом вивчення багатьох мовознавців, зокрема Ш. Баллі, В. Матезіуса, І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, М. Мірченка, О. Межова, М. Вінтоніва, О. Бондарка, Г. Золотової, Н. Слюсарєвої, Н. Шведової та ін. Обидва комунікативно зумовлених компоненти перебувають у тісному взаємозв'язку. На переконання М. Вінтоніва, „У поєднанні теми з ремєю змісту теми в процесі мовлення активно приписується зміст реми, іншими словами, мовець активно співвідносить своє повідомлення (а саме: воно передається в ремі) з дійсністю (у випадку нульової теми) або з деякими її фрагментами (у випадку лексично вираженої теми), яка

є для нього відправною, вихідною точкою як певна даність”¹. І далі: „Якщо не відбулося поєднання реми й теми, то не виникло й висловлення як закінченої й оформленої комунікативно-синтаксичної одиниці”².

До спірних й активно обговорюваних проблем належить також вирішення сукупності формальних показників, що лежать в основі розмежування теми і реми. Найважливішими у вираженні вказаних одиниць І. Вихованець вважає такі засоби: 1) фонетичні, зокрема логічний (фазовий) наголос і паузи. Логічний наголос, на думку мовознавця, виступає „універсальним засобом виділення комунікативного центру висловлення в усному мовленні. Його універсальність полягає в тому, що він забезпечує виділення найголовнішого в реченні за будь-якого порядку слів”³. Паузи в писемному мовленні реалізують розділові знаки; 2) синтаксичні, зокрема порядок слів, частки (за термінологією І. Вихованця, аналітичні синтаксичні морфемі), специфічні синтаксичні конструкції – неповні речення, відокремлені синтаксичні одиниці, парцельовані конструкції тощо; 3) лексико-граматичні, у межах яких розглянуто повтори тих самих слів⁴. Близькі міркування з цього приводу висловив М. Вінтонів, за спостереженнями якого „виразниками актуального членування в сучасній українській мові є порядок слів, інтонація, лексико-семантичні, морфолого-синтаксичні й графічні засоби. Універсальним показником тема-рематичної організації речення є інтонація”⁵. Зазначені концепції науковців вважаємо перспективними для комплексного вивчення теми й реми як головних компонентів актуального членування речення. Порушену проблему частково ми порушили в студії „Особливості моделювання реми в монопредикативних конструкціях”⁶, присвяченій цілісному й системному дослідженню засобів експлікації різного за структурними параметрами комунікативного центру висловлення. У поданій

1 М. Вінтонів, *Актуальне членування речення і тексту: формальні та функції ні вияви: монографія*, Донецьк 2013, с. 28.

2 *Ibidem*, с. 29.

3 І. Вихованець, *Грамматика української мови. Синтаксис*, Київ 1993, с. 152.

4 *Ibidem*, с. 152–154.

5 М. Вінтонів, *op. cit.*, с. 265.

6 Н. Костусяк, *Особливості моделювання реми в монопредикативних конструкціях* [в:] „Типологія та функції мовних одиниць”, № 1 (3), 2015, с. 81–98.

статті, що є продовженням попередньої, ставимо за *мету* проаналізувати структурні, семантичні та формальні ознаки теми, яка входить до складу простих речень. Водночас аби теоретичні положення стосувалися не узагальненої, універсальної теорії актуального членування, а відбивали б специфіку української мови, крім того, творчу манеру письменника, *джерельною базою* обираємо повість Ю. Покальчука „Озерний вітер”⁷. Зазначений художній твір був залучений до аналізу й у згаданій вище нашій науковій публікації.

У новітній лінгвістиці маємо чимало науково вмотивованих визначень теми. Їхня спільність виявлена в тому, що вказану комунікативну одиницю дефінують як неконститутивний вихідний складник повідомлення, протиставлений ремі висловлення. А. Загнітко, аналізуючи тему, зазначає, що вона актуально менш значуща, ніж рема, і становить частину речення, зазвичай відому й зумовлену попереднім контекстом⁸. Про багатоаспектність розгляданого компонента засвідчує можливість його аналізу з огляду на різні параметри, зокрема відповідно до морфологічного вираженням, позиційного розташування в реченні й тексті, структури та ін. На переконання І. Ковтунової, „правильна логічна будова стилістично нейтрального літературного мовлення потребує, щоб тема як вихідний пункт висловлення, часто відомий слухачеві або читачеві, перебувала на початку речення... Порушення цього правила <...> зумовлює порушення логічної послідовності викладу й появу супровідного експресивного забарвлення”⁹. За умови прямого розташування компонентів синтаксичних одиниць зазвичай підмет, суб’єкт і тему репрезентує та сама лексема. Наприклад: **Волин** / *наближався до села...*¹⁰; **Волин** / *не боявся Морока*¹¹; **Волин** / *боявся цього дня*¹². У зазначених двоскладних структурах порядок

7 Ю. Покальчук, *Озерний вітер* [в:] Озерний вітер: повісті та оповідання, Івано-Франківськ 1998, с. 3–80.

8 А. Загнітко, *Теоретична граматика української мови. Синтаксис*, Донецьк 2001, с. 313.

9 І. Ковтунова, *Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения*, Москва 1976, с. 13.

10 Ю. Покальчук, *op. cit.*, с. 53.

11 *Ibidem*, с. 56.

12 *Ibidem*, с. 57. У поданих реченнях і далі тема від реми відділена скісною рискою.

слів, за визначенням В. Матезіуса, є об'єктивним¹³. До односкладних побудов із прямим порядком слів зараховують „ті структури, у яких суб'єкт знаходить в препозиції щодо головного члена речення”¹⁴. У такому разі вказана субстанційна синтаксема репрезентує тему. Наприклад: **Волинові** / стало моторошно¹⁵; **Волинові** / бажалося побалакати про щось мудре¹⁶; ...**йому** / стало лячно¹⁷.

Зважаючи на структурні показники, тема може бути простою, якщо її репрезентантом виступає компонент (рідше компоненти), на формально-синтаксичному рівні співвідносні з одним членом речення, та складною, маркованою двома чи більшою кількістю членів речення. Пор.: ...**мати** / узялася варити вечерю¹⁸; **Волинові** / минув чотирнадцятий рік¹⁹ і **Близьке й рідне обличчя її сина** / раптом здалося їй чужим обличчям юного красеня²⁰; **Батько Волина, Смир**, / подався у село²¹. У першому реченні посту тему репрезентує суб'єкт, співвідносний із підметом, а в другому – із керованим членом речення. Натомість у двох наступних структурах тема складна, оскільки в її маркуванні, крім підмета, беруть участь узгоджені та неузгоджені означення. В останній побудові ускладнювальна функція припадає ще й на специфічний різновид означення – прикладку.

У повісті Ю. Покальчука „Озерний вітер” найпоширенішим засобом експлікації простої теми виступає компонент, що з формально-синтаксичного боку корелює з підметом, зокрема такими його різновидами:

1) простим, маркованим:

13 В. Матезіус, *О так называемом актуальном членении предложения* [В:] *Пражский лингвистический кружок*, Москва 1967, с. 244.

14 М. Вінтонів, *op. cit.*, с. 70–71.

15 Ю. Покальчук, *op. cit.*, с. 27.

16 *Ibidem*, с. 29.

17 *Ibidem*, с. 46.

18 *Ibidem*, с. 10.

19 *Ibidem*, с. 9.

20 *Ibidem*, с. 10.

21 *Ibidem*, с. 6.

а) власне-іменником у називному відмінку, наприклад: **Волин** / це вдень пішов з дому²²; ...**Ступ** / водночас мав вибрати місце для капища²³; ...**родина** / почала збиратися в дорогу²⁴; **Мати** / глянула на Волина²⁵; **Життя** / невдовзі потекло спокійно й розмірене²⁶; – **Кохання** / – це перші двері у вічність²⁷. Ретельно проаналізована джерельна база дає змогу констатувати, що розгляданий компонент може бути представлений власними та загальними назвами, назвами істот і неістот, конкретними та абстрактними мовними одиницями;

б) особовим займенником, вираженням грамемою називного, наприклад: ...**я** / таки поїду в село²⁸; **Ми** / не знаємо озерного життя²⁹; **Вона** / знову покликала його³⁰; **Він** / просто дорослішає³¹; **Він** / був найгарніший з дітей³²;

в) відприкметниковим чи відчислівниковим субстантивом у називному відмінку, наприклад: ...**малий** / проколів ногу сухою гілкою³³; ...**старий** / був мудрий і добрий³⁴; ...**сторонній** / ніколи б не здогадався про її існування³⁵; **Перша** / була червона...³⁶; ... **обоє** / посідали під деревами...³⁷;

2) складеним, формально представленим сполукою називний відмінок + прийменник з (із) + родовий відмінок, наприклад: **Хтось з селян** / згодом надивав одержу її біля ставка³⁸; **Хтось із селян** / може зустріти тебе³⁹.

22 *Ibidem*, с. 10.

23 *Ibidem*, с. 8.

24 *Ibidem*, с. 10.

25 *Ibidem*, с. 9.

26 *Ibidem*, с. 8.

27 *Ibidem*, с. 25.

28 *Ibidem*, с. 9.

29 *Ibidem*, с. 9.

30 *Ibidem*, с. 10.

31 *Ibidem*, с. 10.

32 *Ibidem*, с. 9.

33 *Ibidem*, с. 11.

34 *Ibidem*, с. 24.

35 *Ibidem*, с. 7.

36 *Ibidem*, с. 72.

37 *Ibidem*, с. 71.

38 *Ibidem*, с. 14.

39 *Ibidem*, с. 69.

У проаналізованих конструкція простежуємо кореляцію між темою на комунікативному рівні, підметом на формально-синтаксичному та суб'єктом на семантико-синтаксичному рівнях. Водночас трапляються побудови, у яких указана співвідносність частково порушена. Зокрема в позиції простої теми може перебувати компонент, що маркує тему та суб'єктну синтаксему, а з формально-синтаксичного боку експлікує керований член речення. У таких речення аналізована мовна одиниця представлена переважно давальним відмінком, наприклад: **Волинові** / надзвичайно легко було з нею...⁴⁰; ...**їй** / стало враз спокійно і добре⁴¹; **Йому** / ставало приємно і тоскно водночас⁴²; **Волинові** / було дев'ять років⁴³; **Йому** / минуло чотирнадцять⁴⁴. Як засвідчує джерельна база, репрезентантом реми виступає предикат стану чи кількісно-вікової ознаки.

Формальний вияв теми, що корелює із суб'єктом та керованим членом речення, пов'язаний також із графемою родового, яка може мати безприйменниковий і прийменниковий вияви. У повісті Ю. Покальчука „Озерний вітер” його лексичне наповнення пов'язане переважно з назвами істот. Наприклад: **Волина** / ніби й не було в хаті⁴⁵; ...**у Горини** <...> / воно будило навіть острах...⁴⁶. До непоширених засобів експлікації простої препозитивно вжитої теми належить керований член речення у формі родового відмінка з квантитативно-партитивним значенням. На думку І. Р. Вихованця, „партитивне значення – це вказівка на параметри кількості, що окреслює протиставлення речовин або сукупності предметів за ознакою неозначеності/означеності, тобто те, що інколи узагальнено називають квантифікацією”⁴⁷. Наприклад: **Води** / тут було трохи вище пояса⁴⁸. У побудовах наведеного зразка маркер теми на семантико-синтаксичному рівні корелює із суб'єктом

40 *Ibidem*, с. 71.

41 *Ibidem*, с. 10.

42 *Ibidem*, с. 37.

43 *Ibidem*, с. 19.

44 *Ibidem*, с. 14.

45 *Ibidem*, с. 19.

46 *Ibidem*, с. 9.

47 І. Вихованець, К. Городенська, *Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови*, ред. І. Вихованець, Київ 2004, с. 72.

48 Ю. Покальчук, *op. cit.*, с. 36.

кількісної ознаки. Певні дискусії викликає трактування формально-синтаксичної спеціалізації таких одиниць. Згідно з традиційним тлумаченням, компоненти у родовому відмінку, підпорядковані присудку, виконують роль керованих членів речення. Відповідно до концепції прибічників новітньої функційно-категорійної граматики, аналізовані форми моделюють підмет⁴⁹ чи особливі форми (підметоїди, потенційні підмети), що не відповідають типовим уявленням про підмет⁵⁰. Досліджуючи формальні репрезентанти суб'єктної синтаксеми, О. Межов пише: „Зрідка в експресивних варіантах двоскладних речень уживається родовий партитивного суб'єкта. Подібні конструкції є семантично неелементарні, оскільки відмінкове суб'єктне значення родового супроводжується невідмінковим партитивним (кількісним) значенням”⁵¹.

Засобом експлікації простої теми, співвідносною з керованими компонентами та суб'єктом, зрідка виступає безприйменникова грамема знахідного, наприклад: **Волина** / *вабило до Озера*⁵²; ... **Волина** / *вже поймав шал...*⁵³; **Волина** / *хилило на сон*⁵⁴.

Абсолютну периферію маркування простої теми формує місцевий відмінок, наприклад: ...**в ньому** / *завирувала така буря найрізноманітніших почуттів...*⁵⁵

Функційним репрезентантом простої теми зрідка може бути компонент, на формально-синтаксичному рівні співвідносний із керованим членом речення, а на семантико-синтаксичному – з об'єктом. Варто наголосити, що для розгляданої мовної одиниці звичною є позиція складника комплексної реми. Перебуваючи в позиції теми й експлікуючи її самостійно, без допомоги інших членів речення, указаний компонент стоїть на початку реченнєвої побудови. У досліджуваному художньому творі його маркування пов'язане

49 І. Вихованець, *Система відмінків української мови*, Київ 1987, с. 153; Н. Костусяк, *Структура міжрівневих категорій*, Луцьк 2012, с. 169; О. Межов, *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*, Луцьк 2012, с. 256.

50 І. Слинько, *Другорядні чи поширюючі члени речення?* [в:] „Мовознавство”, № 2, 1990, с. 5.

51 О. Межов, *op. cit.*, с. 140.

52 Ю. Покальчук, *op. cit.*, с. 12.

53 *Ibidem*, с. 43.

54 *Ibidem*, с. 65.

55 *Ibidem*, с. 74.

з безприйменниковим родовим та безприйменниковим і прийменниковим знахідним відмінками. Наприклад: **її** / *стали боятися*⁵⁶; **Курінь** / *вирішив Стир прип'ясти до розлогого дуба*⁵⁷; **На мене** / *напав дикий звір*⁵⁸.

До периферійних засобів експлікації простої теми належить предикат, що зазвичай має одновалентний вияв. У такому разі ознакове слово перебуває на початку речення, а підмет-рему супроводжують додаткові службові елементи, що виконують роль засобів її увиразнення. Наприклад: **...ущух** / *і вогонь*⁵⁹. Усунення частки *і* зумовило б нерозчленованість поданої конструкції. Вона б функціонувала з метою констатації факту, якогось цілісного явища чи події, що існують у реальній дійсності. Пор.: **...ущух** (тема) / *і вогонь* (рема) і *...ущух вогонь* (рема).

Порядок розташування лексем відіграє домінуючу роль у вирішенні простої теми-детермінанта. У такому разі мовець має на меті зацентрувати увагу обставинах, у які потрапив суб'єкт дії, процесу, стану, якості тощо. У повісті Ю. Покальчука „Озерний вітер” детермінант аналізованого різновиду зазвичай маркує місцеперебування когось, чогось, місце дії, стану, напрям руху та ін., наприклад: **Край галявини** / *височів дуб з широкою розлогою кроною*⁶⁰; **...в дорогу** / *– на світанку*⁶¹. Як засвідчують подані приклади, детермінант самостійно, без супровідних компонентів реалізує тему тоді, коли у сфері реми перебуває підметово-присудкова основа зі зворотним порядком розташування головних членів речення, тобто присудок передує підметові, або підметово-присудковій основі притаманний нульовий вияв.

За функціонування простої теми рема може бути простою чи складною, пор.: *...земля* / *розступилася*⁶²; *...він* / *спав...*⁶³; *Дівчина* / *осміліла*⁶⁴ і *Ранок* / *зустрів його у вигляді старого їжач-*

56 *Ibidem*, с. 14.

57 *Ibidem*, с. 8.

58 *Ibidem*, с. 69.

59 *Ibidem*, с. 80.

60 *Ibidem*, с. 15.

61 *Ibidem*, с. 11.

62 *Ibidem*, с. 15.

63 *Ibidem*, с. 4.

64 *Ibidem*, с. 36.

ка⁶⁵; Царівна О / могла і не могла розповісти Волинові найголовнішого⁶⁶; Я / навчу його любити Озеро...⁶⁷. За спостереженнями М. Вінтоніва, темі висловлення за певних контекстуальних умов притаманний нульовий вияв. „Як відомо, відсутність знака – це теж знак”⁶⁸, – зауважує дослідник. І далі: „Відповідно, нерозчленовані речення в комунікативно-синтаксичному аспекті побудовані за тим же принципом, як і інші, але один із компонентів актуального членування (тема) репрезентований нулем. Актуалізацію в цих реченнях потрактуємо як потенційну можливість кожного висловлення розгортатися в мовленні в розчленовану структуру”⁶⁹. У межах таких побудов М. Вінтонів передовсім розглядає конструкції з препозитивним присудком, наприклад: *Прийшов хлопчик*⁷⁰; *...загуркотіла кіннота на шляху* (рема 1) / *заголосили жінки* (рема 2) // *та запалали хати...* (рема 3)⁷¹. Лінгвіст приходить до висновку, що „наявність нерозчленованих висловлень з нульовою темою не заперечує твердження про бінарність характеру актуального членування речень”⁷².

У повісті Ю. Покальчука „Озерний вітер” сферу теми часто заповнюють два й більше компонентів, на формально-синтаксичному рівні співвідносних із кількома членами речення. Зазначений критерій слугує основою надання їй статусу складної. Найпоширеніший різновид становлять побудови, у яких розглядану комунікативну одиницю експлікують підмет, із семантико-синтаксичного боку переважно співвідносний із суб’єктом, та атрибути, що можуть бути як узгодженими, так і неузгодженими. У першому випадку їх репрезентують прикметники, займенники прикметникового різновиду, порядкові числівники, у другому – відмінкові чи прийменниково-відмінкові форми іменників. Наприклад: *Людське життя / стало безцінню*⁷³; *Цей світ / існував поряд із звичайним*⁷⁴; *Перша*

65 *Ibidem*, с. 67.

66 *Ibidem*, с. 4.

67 *Ibidem*, с. 12.

68 М. Вінтонів, *op. cit.*, с. 99.

69 *Ibidem*, с. 99.

70 Ю. Покальчук, *op. cit.*, с. 12.

71 *Ibidem*, с. 6.

72 М. Вінтонів, *op. cit.*, с. 102.

73 Ю. Покальчук, *op. cit.*, с. 6.

74 *Ibidem*, с. 12.

відповідь / була дуже проста...⁷⁵; **...родина Волина** / дістала доволі затишний схрон на якийсь час⁷⁶; **Батько родини** / приніс до жертівника потроху від кожної зготованої Гориною страви⁷⁷; **Зустрічі після розлук** / завжди приємніші...⁷⁸; **Цебрик з водою** / стояв як і стояв⁷⁹. Як засвідчують подані приклади, засобами маркування неузгоджених означень виступають безприйменникові та прийменниково-відмінкові форми родового відмінка та прийменниково-відмінкові форми орудного. На думку О. Межова, „з формально-синтаксичного боку родовий відмінок реалізує підрядний зв'язок між залежним і опорним членами словосполучення, перетворює синтаксичний субстантив у синтаксичний ад'єктив”⁸⁰. Засвідчені в ролі складної теми „субстантивні словосполучення похідні від речень, але з глибоким перетворенням вихідних конструкцій – редукцією предикатного слова і посиленням функціонального навантаження родового, що поєднує в собі значення посесивного суб'єкта і завуальоване значення редукованого предиката”⁸¹. Наприклад, репрезентант теми *родина Волина* в конструкції *...родина Волина / дістала доволі затишний схрон на якийсь час*⁸² виникла внаслідок згортання побудови *Волин має родину*.

Конденсація висловлення притаманна структурам на зразок *Зустрічі після розлук / завжди приємніші...*⁸³, у яких позицію поширювача теми заповнює транспонована прийменниково-відмінкова форма родового з первинною детермінантною функцією, що має виразно виявлене часове значення. Розглядані прості речення перебувають у дериваційному зв'язку зі складнопідрядними побудовами. Утворення атрибутивного поширювача теми ґрунтується на згортанні саме підрядних частини. Моделювання твірних конструкцій дає змогу простежити специфіку трансформаційного процесу, що лежить в основі утворення аналізованих іменників-атрибутивів. Наприклад: *Зустрічі після розлук завжди приємніші...*

75 *Ibidem*, с. 4.

76 *Ibidem*, с. 7.

77 *Ibidem*, с. 8.

78 *Ibidem*, с. 24.

79 *Ibidem*, с. 11.

80 О. Межов, *op. cit.*, с. 309.

81 *Ibidem*, с. 360.

82 Ю. Покальчук, *op. cit.*, с. 7.

83 *Ibidem*, с. 24.

← Зустрічі, які відбуваються після розлук, завжди приємніші.

Атрибутивні компоненти в орудному відмінку, що поширюють тему в реченнях на зразок *Цебрик з водою / стояв як і стояв*⁸⁴, вказують на ознаку предмета за вмістом чогось.

У низці реченневих побудов узгоджені та неузгоджені різновиди означень можуть функціонувати одночасно, наприклад: *Менші його брати / також раділи іграм побіля води*⁸⁵; *Людиноподібні й звіроподібні демони Лісу й Озера / збиралися разом...*⁸⁶; *...жіноча привабливість Царівни О / завжди заспокоювала його*⁸⁷.

Зазвичай два чи більше атрибутивних компоненти, експлікуючи складну тему, перебувають у позиції перед підметом, хоч зрідка натрапляємо на синтаксичні одиниці, у яких один з атрибутів перебуває перед підметом, а інший – після нього, пор.: *Найважливіші весняні турботи / в Озерному краї були залагоджені*⁸⁸; *...спритні худорляві руки / замигтіли у воді*⁸⁹ і *Тонкі ніжні пелюстки квітки / ніби переплітались одна з одною...*⁹⁰; *Кожна з'ява природна / мала свою мову*⁹¹.

На особливу увагу заслуговує складна тема, експлікована відокремленими членами речення, зокрема прикладкою як різновидом означення, що уточнює опорні субстантиви. Наприклад: *Молодий Володар Озера і Озерного краю, він / мав стати з часом Головним Володарем Озер*⁹²; *Обидва маленькі, порослі чорно-сірою шерстю, з козячими рижками, з борідками і з веселими усміхненими обличчями, вони / мали напівлюдські-напівцапині постаті...*⁹³. У другій конструкції складником теми виступають також відокремлені неузгоджені атрибутивні одиниці та узгоджене відокремлене означення.

84 *Ibidem*, с. 11.

85 *Ibidem*, с. 9.

86 *Ibidem*, с. 32.

87 *Ibidem*, с. 34.

88 *Ibidem*, с. 36.

89 *Ibidem*, с. 3.

90 *Ibidem*, с. 22.

91 *Ibidem*, с. 22.

92 *Ibidem*, с. 24.

93 *Ibidem*, с. 29.

Залежні атрибутивні компоненти, що входять до складу теми, можуть залежати від різних за будовою підметів, зокрема:

1) простих, наприклад: ...**чоловікові слова** / *подіяли на неї*...⁹⁴; ...**оселя** його / *стояла на околиці села*⁹⁵; **Маленький Волин** / *часто приходив туди*...⁹⁶; ...**наречена** його *шістнадцятилітня* / *стратила розум*...⁹⁷;

2) складених, наприклад: ...**дванадцять** *зміючих голівок* / *вп'ялися у м'язи Волина*⁹⁸; ...**п'ятірко** *гарних дівчат* / *стояли довкола нього*...⁹⁹.

У досліджуваному художньому творі складниками теми зрідка виступають детермінанти чи валентно пов'язані з предикатом локативи разом із підметом. У цій сфері функціонують прислівники та прийменниково-відмінкові форми іменників, наприклад: **Сюди кожен** / *може приблудити*...¹⁰⁰; **На берег він** / *просто вискочив*¹⁰¹.

За деяких контекстуальних умов у структурі теми поряд із суб'єктом з'являється кілька різних за семантикою детермінантних компоненти, наприклад: **Потім усі гуртом** / *взялися за будування справжньої хати*¹⁰². За спостереженнями М. Вінтоніва, які підтверджує й обраний нами корпус дослідницького матеріалу, „типовою є препозиція детермінантів щодо підмета в багаточленній темі, хоч трапляються речення (вони менш частотні), у яких детермінанти, виступаючи у поєднанні з підметом-темою, оточують підмет”¹⁰³. Пор.: **За вечерю надворі Волин** / *дивився на повний місяць*...¹⁰⁴ і ...**знову він впродовж літа** / *дозрівав у вогні кохання Царівни О*...¹⁰⁵.

94 *Ibidem*, с. 12.

95 *Ibidem*, с. 6.

96 *Ibidem*, с. 5.

97 *Ibidem*, с. 14.

98 *Ibidem*, с. 66.

99 *Ibidem*, с. 20.

100 *Ibidem*, с. 7.

101 *Ibidem*, с. 3.

102 *Ibidem*, с. 8.

103 М. Вінтонів, *op. cit.*, с. 104.

104 Ю. Покальчук, *op. cit.*, с. 19.

105 *Ibidem*, с. 24.

Роль поширювачів теми, крім підмета, можуть виконувати кілька відмінних за синтаксичним статусом членів речення. Наприклад, у конструкції **В озері всі створіння / корилися Волинові** (с. 24)¹⁰⁶ така функція припадає на детермінант *в озері* та атрибут *всі*.

За наявності певних актуалізаторів, які вказують на інформативну значущість підметової частини висловлення, складну тему може позначати присудок та інші залежні компоненти, що перебувають у постпозиції чи вжиті препозитивно. Наприклад, у конструкціях *...саме Царівна О* (рема) / *створила Волина таким...* (тема)¹⁰⁷; *Вони-бо* (рема) / *забрали нашого Волина* (тема)¹⁰⁸ ремну частину увиразнюють ужиті разом із суб'єктом частки *саме* та *-бо*. У побудовах *Довколишню тишу порушував* (тема) / *тільки кінь* (рема)¹⁰⁹; *Таємничо зникла водночас із Волином* (тема) / *і риба* (рема)¹¹⁰ засобом акцентуації нової думки виступають частки відповідно *тільки* та *і*. Важливість лексико-граматичних засобів, логічного наголосу, інтонації, контексту у формуванні комунікативної схеми речень увиразнює побудова *Щось* (рема) / *повинно статися цього літа* (тема) (с. 38)¹¹¹. На нашу думку, саме компонент *щось* повідомляє нову інформацію, пов'язану з темою *повинно статися цього літа*. Доказом правильності поданого міркування вважаємо сформульоване питання, відповіддю на яке слугує подана вище побудова: *Що повинно статися цього літа?* Адже „та частина інформації, яку містить це питання, належить до теми, а інформація, що є відповіддю, має стосунок до реми”¹¹².

Водночас у сфері теми може перебувати вся підметово-присудкова основа, наприклад: *Саме в такі дні, як сьогодні, / набирала весна того розмаху і сили...*¹¹³; *...адже саме на цій плакучій вербі / любив сидіти Волин*¹¹⁴. **Інформативне навантаження опорних компонентів (детермінанта часу в першому ре**

106 *Ibidem*, с. 24.

107 *Ibidem*, с. 4.

108 *Ibidem*, с. 11.

109 *Ibidem*, с. 7.

110 *Ibidem*, с. 11.

111 *Ibidem*, с. 38.

112 Н. Костусяк, *Структура...*, с. 165.

113 Ю. Покальчук, *op. cit.*, с. 3.

114 *Ibidem*, с. 11.

ченні та локативної синтаксеми в другому) підкреслює частка *саме*.

Роль реми в структурах із темою, експлікованою групами підмета та присудка, може виконувати керований член речення та підпорядковані йому синтаксичні одиниці, наприклад: *А потім поклав Стир до капища* (тема) / *і поціленого стрілою тетерука...* (рема)¹¹⁵. Як слушно наголошує М. Вінтонів, „саме частки, поєднуючись із додатками, притягують до себе фразовий наголос і забезпечують їм найбільший ступінь КД [комунікативного динамізму. – Н. К.]”¹¹⁶. До побудов розглянутого зразка тяжіють структури, які традиційно розглядають у межах односкладних, а в новітній граматиці їм надають статусу двоскладних неповних із пропущеним підметом¹¹⁷, наприклад: *Скажу тобі* (тема) / *лиш ось що* (рема)¹¹⁸.

Формальне маркування складної теми пов'язане також із детермінантами, наприклад: *...в цебрику на кухні / заплюскалась раптом риба*¹¹⁹; *...над озером враз / щезла тінь від довкружних дерев віковичного лісу*¹²⁰. Зрідка детермінант-тему може уточнювати близька за семантикою сполука мовних одиниць. На переконання М. Вінтоніва, „пояснювально-уточнювальні компоненти зазвичай виконують ту ж комунікативну функцію, що й опорний компонент, з яким співвідносяться”¹²¹. Наприклад, у реченні *Тут, у зеленій гущавині, / заліг Волин*¹²² уточнення *у зеленій гущавині* подібно до опорного компонента *тут* структурує тему.

Керований член речення в ролі опорного компонента теми засвідчений в односкладних безособових та неозначено-особових (за традиційною класифікацією) реченнях, наприклад: *...великі важкі камені /, вочевидь, було принесено до печери*¹²³; *Наловлену Волином рибу / поклали у воду...*¹²⁴.

115 *Ibidem*, с. 8.

116 М. Вінтонів, *op. cit.*, с. 178.

117 І. Вихованець, *op. cit.*, с. 95.

118 Ю. Покальчук, *op. cit.*, с. 52.

119 *Ibidem*, с. 20.

120 *Ibidem*, с. 3.

121 М. Вінтонів, *op. cit.*, с. 140.

122 Ю. Покальчук, *op. cit.*, с. 35.

123 *Ibidem*, с. 7.

124 *Ibidem*, с. 10.

Тема може бути кількеступінчаста, у такому разі її експлікують однорідні члени речення, переважно семантично ускладнені атрибутивними, зокрема й відокремленими синтаксичними одиницями, наприклад: *Тонкі, виразні риси обличчя* (тема 1), / *правильний ніс* (тема 2), // *пухкуваті широкі вуста* (тема 3), /// *міцне, вперте підборіддя* (тема 4), //// *довгі пухнасті вії, темної, майже чорної барви, як і густі брови такого ж кольору* (тема 5), ///// *склалися в чарівливий образ* (рема)¹²⁵.

Отже, у повісті Ю. Покальчука „Озерний вітер” засвідчена проста й складна тема. Проста тема співвідносна як з головними, так і другорядними компонентами, з-поміж них центральну сферу вияву становлять різні за будовою підмети, що перебувають на початку речення. Деяко рідше формальним виразником простої теми є керовані одиниці, які на семантико-синтаксичному підрівні корелюють із суб'єктом. За такої умови вони перебувають у лівобічній позиції й структурують двоскладні чи односкладні побудови. До абсолютної периферії засобів моделювання аналізованого комунікативного компонента належать керовані члени речення, співвідносні з об'єктною синтаксевою, та детермінанти. Складну тему зазвичай маркують два й більше компонентів. Центральний вияв зазначеної комунікативної одиниці пов'язаний із підметом-суб'єктом та підпорядкованими йому ускладнювальними узгодженими та неузгодженими атрибутами, які за певних умов можуть функціонувати одночасно, перебуваючи в позиції перед підметом чи оточуючи його з обох боків. Рідше, крім підмета, до сфери теми потрапляють детермінанти та валентно пов'язані з предикатом локативи. Роль поширювачів теми може виконувати кілька різних за синтаксичним статусом членів речення. За наявності певних актуалізаторів складну тему позначає присудок та інші залежні компоненти, що перебувають у пост- чи препозиції. Периферію моделювання складної теми формує підметово-присудкова основа двоскладного речення чи головний член односкладної конструкції разом із підпорядкованими йому компонентами. Статус вторинності притаманний також детермінантам і керованим членам речення як опорним компонентами теми. У досліджуваній джерельній базі зрідка трапляється кількеступінчаста тема, експлікована однорідними членами речення чи відокремленими синтаксичними одиницями.

125 *Ibidem*, с. 4.

ЛІТЕРАТУРА

- Вихованець І., *Система відмінків української мови*, Київ 1987.
- Вихованець І., *Грамматика української мови. Синтаксис*, Київ 1993.
- Вихованець І., Городенська К., *Теоретична морфологія української мови: Академ. грамматика української мови*, ред. І. Вихованець, Київ 2004.
- Вінтонів М., *Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви*, Донецьк 2013.
- Загнітко А., *Теоретична грамматика української мови. Синтаксис*, Донецьк 2001.
- Ковтунова І., *Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения*, Москва 1976.
- Костусяк Н., *Структура міжрівневих категорій*, Луцьк 2012.
- Костусяк Н. Особливості моделювання реми в монопредикативних конструкціях [в:] „Типологія та функції мовних одиниць”, № 1 (3), 2015, с. 81–98.
- Матезиус В., *О так называемом актуальном членении предложения* [в:] *Пражский лингвистический кружок*, Москва 1967, с. 239–245.
- Межов О., *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*, Луцьк 2012.
- Покальчук Ю., *Озерний вітер* [в:] *Озерний вітер: повісті та оповідання*, Івано-Франківськ 1998
- Слинько І., *Другорядні чи поширюючі члени речення?* [в:] „Мовознавство”, № 2, 1990, с. 3–11.

Theme as a component of actual division of the simple sentence: structure, semantics, means of explication

In this article a theme as a component of simple syntax constructions in the story “Lake wind” of J. Pokalchuk is analyzed. The accent falls on the peculiarities of its expression, its ratio with components of the formal syntactic and semantic organization. It was found that simple theme often correlates with subjects, which have different structure. Peripheral formal expressions are lexems related with controlled parts of sentence and determinants. Complicated theme usually marks

a subject and subordinated coordinated and uncoordinated attribute, less – determinants and locatives, which valence is associated with predicate. Theme with several degrees rarely happens in the research.

Key words: theme, actual segmentation, the subject, controlled part of the sentence, attribute.